

สงครามระหว่างอโยธยากับนครธม (พุทธศตวรรษที่ 19-20) จากเอกสารประวัติศาสตร์ ไทย กัมพูชา และชาติตะวันตก

The Wars between Ayothaya and Angkor Thom (19th-20th centuries B.E.): Studies from Thai, Cambodia and Western Historical Documents

กำพล จำปาพันธ์ / Kampol Champapan

*Program in History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University, Chiang Mai
50200, Thailand*

Email: kampol2551@gmail.com

Abstract

This paper presents the result of research about the wars between Ayothaya and Angkor Thom in the 19th-20th centuries B.E. (ca. 15th-16th centuries C.E.). Using evidence from Thai, Khmer and western historical documents, the author checked data regarding the events, causes, and results of the wars. The findings indicate that although the wars are important in Thai and Khmers battle histories, the results of the wars can't be defended as the old central power of the Cambodian kingdom collapsed.

Keywords: Ayothaya, Angkor, historiography

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสงครามระหว่างอโยธยากับนครธมของกัมพูชา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 โดยใช้หลักฐานจากเอกสารประวัติศาสตร์ 3 แหล่ง คือ เอกสารฝ่ายไทย เขมร และตะวันตก ทำการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ สาเหตุ และผลกระทบของสงคราม พบว่าถึงแม้จะเป็นสงครามครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยรบเขมร แต่ผลของสงครามก็ได้ถึงกับทำให้ศูนย์กลางเก่าแก่ของอาณาจักรกัมพูชาต้องล่มสลายทันทีดังที่เคยรับรู้กันมาแต่อย่างใด

คำสำคัญ: อโยธยา อังกฤษ ประวัติศาสตร์นิพนธ์

บทนำ

สงครามระหว่างโยชยาภิชนกรรม (นครธม) สองครั้งสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 คือใน พ.ศ. 1896 และ พ.ศ. 1974 ได้ถูกนำไปใช้อธิบายในประวัติศาสตร์กัมพูชาว่าเป็นสงครามเสียกรุงของกัมพูชาที่มีต่อสยามอยุธยา โดยเปรียบเทียบกับกรณีเสียกรุงแก่พม่าสองครั้งในประวัติศาสตร์ไทย (พ.ศ. 2112 และ พ.ศ. 2310) นักประวัติศาสตร์ไทย เขมร และตะวันตก (เช่น Kaset Siri, 2003: 17-18; Cha-uam; Chandler, 2003: 115-116) ต่างให้ความสำคัญแก่สงครามโยชยาภิชนกรรมสองครั้งดังกล่าว ว่ามีผลทำให้เมืองนครธมล่มสลาย จนต้องย้ายเมืองหลวงไปยังเมืองบาสาณ, ละแวก, อุจงมิชัย และจตุรมุข (พนมเปญ) ตามลำดับ (Pakdikam, 2013: 11; Truang-nga, 2002: 73-86)

แนวมองดังกล่าว เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์สาเหตุความล่มสลายของเมืองสำคัญในประวัติศาสตร์ ว่าเกิดจากสงครามกับเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นแนวมองทั่วไปสำหรับการอธิบายสาเหตุความล่มสลายของบ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 24-25 เมืองสำคัญๆ ที่มีขนาดใหญ่ถูกสร้างมาอย่างดีให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ต่างมีสาเหตุความล่มสลายคล้ายคลึงกัน โดยมักจะเกี่ยวข้องกับการศึกสงคราม นอกเหนือจากประเด็นเรื่องของโรคระบาด, เส้นทางการค้า, สาเหตุจากน้ำและการสาธารณสุขโรค, สาเหตุจากการเมืองภายใน การแย่งชิงราชสมบัติ (ที่ไม่ค่อยถูกเน้นย้ำมากนัก) เป็นต้น

ในที่นี้จะเป็นการอธิบายถึงผลการศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุและผลกระทบของสงครามข้างต้น จากเอกสารประวัติศาสตร์ 3 แหล่ง คือ พระราชพงศาวดารไทย, พงศาวดารเขมร, บันทึกของชาติตะวันตก เน้นอธิบายสาเหตุจากแหล่งอื่นๆ อีก อาทิ พงศาวดารลาว, จดหมายเหตุจีน, บันทึกเวียดนาม, หลักฐานประเพณีจารึก เป็นต้น ทั้งนี้ปฏิเสธไม่ได้ว่า เอกสารพระราชพงศาวดารทั้งของไทยและกัมพูชานั้น ต่างก็ส่งผลต่อแนวคิด มุมมอง และองค์ความรู้ในหมู่ปัญญาชนของทั้งสองประเทศอย่างมาก เพราะเอกสารพระราชพงศาวดารมักได้รับความเชื่อถือจากนักประวัติศาสตร์ ซึ่งจะเป็นผู้ร้อยเรียงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มานำเสนอต่อสาธารณชน การรับรู้

และความเข้าใจเกี่ยวกับอดีต ย่อมเป็นบรรทัดฐานอยู่เองที่จะส่งผลต่อการกำหนดความสัมพันธ์และมุมมองทางวัฒนธรรมต่อผู้อื่นของคนในสังคมปัจจุบัน

สยาม-กัมพูชา-ตะวันตก ความสัมพันธ์สามเส้า กับข้อถกเถียงเบื้องต้น

โดยเหตุที่มีหลักฐานกล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกัน มากกว่าคู่ขัดแย้งในเหตุการณ์ และถือเป็นความจำเป็นอยู่เองโดยธรรมชาติของการค้นคว้าวิจัยทางประวัติศาสตร์ ที่จะต้องรวบรวมข้อมูลหลักฐานมาวิเคราะห์ประมวลผลให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ กรณีเช่นสงคราม การศึกษาค้นคว้าวิจัยอาจต้องทำมากกว่าการอาศัยแต่เฉพาะหลักฐานของคู่กรณี (ในที่นี้ก็คือไทยกับกัมพูชา) หากแต่หลักฐานจากแหล่งอื่น เช่น เอกสารบันทึกของชาวตะวันตก อาจช่วยให้เรื่องที่ศึกษาค้นคว้าอยู่นั้น บังเกิดภาพหรือโน้ตทัศน์ที่ขยายกว้างมากขึ้นกว่าที่จะจำกัดเฉพาะหลักฐานของคู่กรณี ซึ่งโน้มเอียงไปข้างใดข้างหนึ่งอยู่แล้ว

กล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า การมีหลักฐานเพิ่มจะทำให้ผู้ศึกษามีจิตใจเป็นกลาง ปลอดพ้นจากอคติวิสัยแต่อย่างใด หากแต่อย่างน้อยที่สุดก็น่าจะช่วยให้ก่อเกิดประเด็นแง่มุมใหม่ๆ ขึ้นมา จากเรื่องซึ่งดูเหมือนจะไม่มีคำถามซับซ้อนอันใด และเรื่องสงคราม ก็ยังสามารถศึกษาได้จากแง่มุมอื่นๆ ที่นอกเหนือจากงานเขียนประวัติศาสตร์แบบพระราชพงศาวดาร นี่คือนักเขียนที่ถือเป็นหัวใจหลักสำคัญของการนำเสนอในที่นี้เลยก็ว่าได้

“ความสัมพันธ์สามเส้า” ในการนิยามความสัมพันธ์ระหว่างสยาม กัมพูชา และตะวันตก เป็นคำที่ Pakathikom (1989) ใช้ในการอธิบายความเกี่ยวข้องของหลักฐานจากสามแหล่ง (อยุธยา ละแวก และสเปนที่มะนิลา) ที่มีต่อเหตุการณ์เดียวกัน ถึงแม้ว่ากรณีที่จันทร์ฉาย ภักดีธิดา กล่าวถึงนั้น จะได้แก่ เรื่องพระราชพิธีปฐมกรรม และสงครามระหว่างโยชยาภิชนกรรมเมืองละแวก ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรและนักพระสัตถาภิตาม แต่ผู้เขียนเห็นว่ามุมมองดังกล่าว ก็สามารถปรับใช้อธิบายกรณีสงครามระหว่างโยชยาภิชนกรรมช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 และ 20 นี้ได้

เมืองนครธมสถาปนาโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18 Chandler (2003) อธิบายสาเหตุความล่มสลายโดยการย้อนกล่าวถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นสมัยที่มีการก่อสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ขึ้นหลายแห่ง ส่งผลทำให้ไพร่ทาสที่ถูกกดขี่ใช้แรงงาน มีความไม่พอใจต่อชนชั้นปกครองอยู่แต่เดิม เมื่อกองทัพของอโยธยาบุกถึงนครธม เหล่าไพร่ทาสก็พร้อมใจกันหลบหนีไม่เข้าร่วมในสงคราม นครธมที่เกณฑ์ทัพไม่ได้มากพอ อีกทั้งผู้คนมิได้มีน้ำหนึ่งใจเดียวกันในการสู้รบกับข้าศึก ประกอบกับการแผ่อิทธิพลของอโยธยาสู่นครธม เป็นไปโดยสัมพันธ์กับการแพร่ของพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งไม่สนับสนุนการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ ไพร่บ้านพลเมืองซึ่งกำลังเหนื่อยหน่ายการสร้างสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ให้กับชนชั้นปกครองของตน ก็แสดงความชื่นชอบศรัทธาในแนวคิดทางศาสนา ดังกล่าวด้วย ทำให้เมืองที่มีปราการสูงใหญ่และมั่นคงแข็งแรง ต้องแตกพ่ายให้กับกองทัพอโยธยาและล่มสลายไปในที่สุด (Chandler, 2003: 101-105)

ขณะที่ Osborne (2001) ก็เสนอในทำนองเดียวกันว่า การเสื่อมสลายของเมืองพระนครในราวพุทธศตวรรษที่ 20 นั้นเป็นเหตุการณ์ใหญ่โตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนการเข้ามาล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก เพราะถือเป็นจุดเปลี่ยนทางสังคมการเมืองจากรัฐจักรวรรดิขนาดใหญ่ กลายเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยต่างๆ ทั้งนี้โดยมี "ชาวไทยคือกลุ่มชนที่โค่นล้มพระนคร และจากนั้นมา ประวัติศาสตร์ของพวกเขาที่มีลักษณะเป็นความก้าวหน້อย่างช้าๆ แต่ทว่าแน่นอน ไปสู่ความสำเร็จในการเข้าครอบครองดินแดนอันจะรวมตัวกันเข้าเป็นผืนแผ่นดินไทยปัจจุบัน" (Osborne, 2001: 36) แต่นอกจากนี้แล้ว ดูเหมือน Osborne จะมองประเด็นนี้เชื่อมโยงกับความสำเร็จในการขยายอิทธิพลลงใต้ของเวียดนามด้วย เนื่องจากอาณาจักรจามปาที่ตั้งอยู่เดิมในดินแดนเวียดนามปัจจุบัน ก็เสื่อมอำนาจลงไปในระยะเวลาเดียวกับเขมร และนั่นก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้กลุ่มชนวัฒนธรรมแบบจีน เช่นเวียดนาม หันมามีปฏิสัมพันธ์และเป็นส่วนหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Osborne, 2001: 36-37)

ก่อนหน้านี้ นักวิชาการไทยเช่น Pumisak (2004) ในเล่มที่ชื่อ "สังคมไทย ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา" ก็ได้อธิบายถึงนโยบายของสงครามและความ

ขัดแย้งระหว่างบ้านเมืองของกลุ่มชนตระกูลไท-ลาว กับเขมร ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เข้ากับตัวแบบพัฒนาการทางสังคมของแนวคิดมาร์กซิสต์ เสนอว่าสงครามระหว่างอโยธยากับนครธมในราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 นั้นสืบเนื่องมาจากความพยายามของกลุ่มบ้านเมืองตระกูลไท-ลาว ที่ต้องการเป็นอิสระจากการปกครองของจักรวรรดิรัฐเจ้าทาสที่มีขนาดใหญ่อย่างเขมรพระนคร เป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกับที่คนไทยในล้านนา ทำศึกขับไล่ "ขอมอุโมงคเสลา" และสุโขทัยในลุ่มแม่น้ำยม-แม่น้ำปิง ก็มีสงครามขับไล่ "ขอมสบาดโขลญลำพง" เมื่อคนไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสามารถตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นได้ในดินแดนของตน จนมีความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นดีแล้ว ก็ยกทัพไปทำลายเมืองพระนคร ศูนย์กลางของจักรวรรดิเขมรลง นับเป็นสงครามปลดแอกเป็นเอกราชครั้งสำคัญแรกๆ ของชนตระกูลไท ทั้งนี้จิตรมองความหมายของคำว่า "ไท" หมายถึง ผู้มีอิสระ ตรงข้ามกับ "ทาส" ซึ่งพัฒนาขึ้นจากประวัติศาสตร์ที่เคยเป็นทาสเขมร (Pumisak, 2004: 251-272)

ขณะเดียวกัน นักวิชาการตะวันตกและเขมร ก็เสนอว่าภายหลังจากสิ้นสุทธรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เขมรได้เริ่มสูญเสียอำนาจการควบคุมจักรวรรดิและได้เกิดศูนย์กลางอำนาจหลายแห่งขึ้นมาแข่งขันอยู่ตามลุ่มแม่น้ำต่างๆ แต่สถานะและผลของสงครามกับอโยธยา จะทำให้เขมรถึงกับต้องย้ายศูนย์กลางไปจากอาณาบริเวณที่ตั้งมั่นมากกว่าหลายศตวรรษอย่างนั้นได้อย่างไร ไมเคิล วิคเคอรี (Michael Vickery) เสนอความเห็นต่างโดยอธิบายตรงนี้ว่า การค้ากับจีนที่เติบโตขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 เรื่อยมา ต่างหากที่มีผลจูงใจให้ชนชั้นนำเขมรย้ายศูนย์กลางลงไปทางใต้ ซึ่งช่วยให้เขมรสามารถควบคุมเมืองท่าชายฝั่งสำคัญทางตอนใต้ ซึ่งเป็นทางออกทางทะเลไว้ได้ มากกว่าจะสนใจควบคุมดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปในภูมิภาค เหมือนเช่นในอดีตที่เคยเป็นมา (cited in Chandler, 2003: 115-116)

ส่วนสถานะของสงครามกับอโยธยานั้น การที่พระราชพงศาวดารไทยระบุว่า หลังเสร็จศึกครั้ง พ.ศ. 1974 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ได้ตั้งให้พระนครอินทร์ พระราชโอรสปกครองเมืองนครธมและควบคุมหัวเมืองเขมรอยู่ต่อมา (Fine Arts Department, 1964: 51) ก็แสดงว่านครธมมิได้ถูกทำลายลงในสงคราม การที่พระราชพงศาวดารมิได้ระบุถึงสาเหตุของสงครามที่มาจาก

ฝ่ายเขมร ก็เพราะเป็นสงครามขยายอำนาจแสดงความเป็นปญญาจักรพรรดิราชของ กษัตริย์อโยธยา เมื่อเป็นสงครามเพื่อแผ่พระเกียรติก็จึงต้องทำนุบำรุงบ้านเมืองที่ พ่ายศึกนั้นไว้เป็นเกียรติยศตามธรรมเนียม การประเพณีผลของสงครามกับอโยธยา ว่าทำให้อาณาจักรนครล่มสลายและเขมรต้องย้ายศูนย์กลางไปนั้น ก็เพราะ นักประวัติศาสตร์ไทยนำเอาสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เมื่อ พ.ศ. 2310 ไป เป็นมาตรฐาน สะท้อนการมองแบบไทยเป็นศูนย์กลาง (Thai Centrism) แบบหนึ่ง ไปโดยไม่รู้จักตัว ภายหลังพบว่ามุมมองดังกล่าวกลับเป็นที่ยอมรับในหมู่นักประวัติศาสตร์เขมร ในฐานะข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ จนกลายเป็นความเกลียดชังระหว่างสองชาติไป เช่นเดียวกับที่ไทยก็มีความรู้สึกเช่นเดียวกันนี้กับพม่า

ตามแง่มุมของไมเคิล วิคเคอรี การย้ายศูนย์กลางของเขมร เป็นเรื่องความสมัครงเพราะเห็นถึง “ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ” ในหมู่นักชนชั้นนำเขมรเอง ที่เล็งเห็นความสำคัญของการค้าทางทะเลกับจีนที่กำลังเฟื่องฟูขึ้น ภายหลังจากการสถาปนาราชวงศ์หมิง เขมรจึงย้ายไปตั้งอยู่บริเวณจุดบรรจบกันของแม่น้ำบาสักกับแม่น้ำโขงที่เมืองบาสานหรือศรีสัชนร (ในเขตจังหวัดกำแพงเพชรปัจจุบัน) เพื่อคุมเส้นทางการลำเลียงสินค้าของป่าจากดินแดนตอนใน ก่อนนำออกไปสู่ทะเลทางตอนใต้ พวกเขาไม่ได้ถูกขับไล่จนต้องหลบหนีไป อีกทั้งในอีกสองศตวรรษต่อมาหลังจากนั้น การที่กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ยังสามารถทำสงครามคุกคามเขมร ที่เมืองละแวกได้นั้น ก็สะท้อนประเด็นอยู่โดยนัยว่า ศูนย์กลางแห่งใหม่ของเขมรที่ ย้ายไปนั้น ไม่ได้ช่วยในการป้องกันเขมรจากการคุกคามจากกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแต่อย่างใด (Champapan, 2009: 46-61)

จากหลักฐานฝ่ายไทย “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ก็สะท้อนประเด็นว่า การทำสงครามกับกัมพูชาเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องทุ่มเทกำลังคนและทรัพยากรเป็นอันมาก อโยธยามีเรือข่ายบ้านเมืองประกอบด้วย 2 แคว้น คือ ลพบุรี และสุพรรณบุรี กองทัพแรกที่ส่งไปตีนครธม เป็นกองทัพจากลพบุรีภายใต้การนำของสมเด็จพระรามเมศวร แต่ไม่สำเร็จถูกกองทัพนครธมโจมตีแตกพ่าย จนต้องล่าถอยออกมาตั้งที่มั่นอยู่ห่างไกลจากตัวเมือง แล้วจึงส่งสาส์นขอความช่วยเหลือ สมเด็จพระรามเมศวรที่ 1 (อู่ทอง) จึงทรงให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พม่า) นำทัพไปจากสุพรรณบุรี จึงตีได้สำเร็จ (Fine Arts Department, 1964: 2-3)

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ตกใน พ.ศ. 1974 อโยธยาได้มีกองทัพไปตีนครธมอีกครั้ง (Fine Arts Department, 1964: 11) สงครามทั้งสองครั้งข้างต้น คือ ใน พ.ศ. 1896 กับ พ.ศ. 1974¹ ถูกเปรียบเทียบอย่างมีนัยยะสำคัญกับกรณีการเสียกรุงครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2112) กับครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) ของอยุธยาต่อพม่า ข้าราชการเขมรยังมาเสียกรุงแก่อยุธยาอีกเป็นครั้งที่ 3 ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร (Champapan, 2009: 46-61)

จากศึกครั้ง พ.ศ. 1896 นั้นการที่พระรามเมศวร (องค์เดียวกับที่เอกสารเขมรเรียกว่า “พระรามสูตร”) ถูกตีแตกพ่ายจนต้องขอล้างทัพใหญ่มาหนุน จนสมเด็จพระรามเมศวรที่ 1 ต้องมีบัญชาให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พม่า) นำทัพจากเมืองสุพรรณบุรีไปช่วยเหลือนั้น ก็สะท้อนความเข้มแข็งในการศึกสงครามของนครธมอยู่ มิได้อ่อนแอจนถึงกับเกณฑ์ไพร่มารบให้ไม่ได้แต่อย่างใด พระราชพงศาวดารไทยอธิบายสาเหตุของสงครามกับนครธมในรัชกาลสมเด็จพระรามเมศวรที่ 1 (อู่ทอง) ว่า “ขอมแปรพักตร์” (Fine Arts Department, 1964: 2) ชวนให้คิดว่ นครธมก่อนหน้านั้นเป็นเมืองขึ้นของอโยธยา เมื่อเรื่องนี้ถูกนำไปขยายโดยนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมทั้งสองประเทศ ก็ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ กลายเป็นบาดแผลความทรงจำทางประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา กรณี “ขอมแปรพักตร์” รวมถึงสาเหตุของสงครามสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) จึงยังคงเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันอยู่ในหมู่นักประวัติศาสตร์ที่สนใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์สยามกับกัมพูชาในมิติเชิงประวัติศาสตร์

“ขอมแปรพักตร์” กับ ข้อขัดแย้งในเอกสารไทยและตะวันตก

เนื่องจากเอกสารไทยชิ้นสำคัญอย่างเช่น “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์” เนื้อความมิได้กล่าวถึงสงครามระหว่างอโยธยากับ

¹ ดังที่ทราบกันว่า ศักราชข้างต้นอาจคลาดเคลื่อนได้ เพราะพระราชพงศาวดารยึดถือปีนักษัตรเป็นเกณฑ์ แต่ตราที่ยังไม่มีหลักฐานอื่นใดให้ตรวจสอบ หรือเชื่อถือได้ว่าแม่นยำมากกว่าที่เป็นอยู่ ก็จำเป็นต้องขออนุโลมใช้เลขศักราชดังกล่าวไปพรางๆ ก่อน แต่ต่อให้คลาดเคลื่อนอย่างไรก็คงไม่พ้นไปจากไกลเกินศตวรรษ กรณีที่ไม่มีความจำเป็นต้องอ้างถึงช่วงเวลาอย่างละเอียดจนขั้นป็นั้นๆ ก็ขออนุโลมใช้เป็นพุทธศตวรรษ (พศว.) แทน

นครธม เมื่อ พ.ศ. 1896 และมีได้มีคำว่า “ขอมแปรพักตร์” ปรากฏในเนื้อความนั้นด้วย กรณีนี้เราจึงต้องพิจารณาแยกประเด็นกันระหว่างตัวเหตุการณ์ (ว่าเกิดขึ้นจริงหรือไม่) กับสถานะของเหตุการณ์ที่ย่อมจะถูกกำหนดนิยามความสำคัญในภายหลังผ่านเอกสารหลักฐานประวัติศาสตร์ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวถึงเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ต่อถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีครองราชย์ครั้งที่ 1 โดยระบุไว้แต่เพียงว่า

“ศักราช 712 ขาลศก (พ.ศ.1893) เพลารุ่งแล้ว 3 นาฬิกา 9 บาท แรกสถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา ศักราช 731 รกาศก (พ.ศ.1912) แรกสร้างวัดพระราม ครั้นนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเสด็จจนฤพาน จึงพระราชกุมารท่านสมเด็จพระ (ราเม) ศวรเจ้าเสวยราชสมบัติ” (Fine Arts Department, 1961: 1-2)

เอกสารหลักฐานฉบับเก่าอื่นๆ อาทิ “พระราชพงศาวดารฉบับปลีก หมายเลข 2/ก104” (หรือฉบับนางสาวอุบลศรี อรรถพันธ์) “พระราชพงศาวดารฉบับ หมายเลข 2/ก125” (หรือฉบับไมเคิล วิคเคอรี)² ก็มีได้กล่าวถึงสงครามกับเขมรในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อุทอง) เช่นกัน ฉบับไมเคิล วิคเคอรี กล่าวถึงการขยายอำนาจของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ไปยังเมืองพิมาย และพนมรุ้ง รวมถึงความขัดแย้งกับเมืองนครธม (Pakathikom, 1988: 58-70, 71-83) ทำให้หลายคนตื่นตากับการเผยแพร่เรื่องราวครั้งแรกๆ เกี่ยวกับดินแดนที่ราบสูงโคราชและความสัมพันธ์ของดินแดนดังกล่าวที่มีกับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เนื่องจากเนื้อความส่วนแรกๆ ของพระราชพงศาวดารทั้งสองฉบับข้างต้น ต่างก็ชำรุด ตัวอักษรเลอะเลือนไปก่อนการค้นพบโดยนักประวัติศาสตร์ จึงยังไม่แน่ว่าเนื้อความเดิมจะเคยกล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อุทอง) หรือไม่

จากเนื้อความที่กล่าวถึงการเดินทัพไปตีพิมาย-พนมรุ้ง “พระราช

² ที่ใช้ชื่อเรียกว่า “...ฉบับนางสาวอุบลศรี อรรถพันธ์” และ “...ฉบับไมเคิล วิคเคอรี” เป็นการตั้งชื่อตามธรรมเนียมการให้เกียรติแก่ผู้พบพระราชพงศาวดารฉบับดังกล่าว อย่างไรก็ตาม จากเนื้อความที่สอดคล้องกันพอที่ ก็ทำให้นักประวัติศาสตร์ เช่น ไมเคิล วิคเคอรี, วินัย พงศ์ศรีเพียร, จันทน์ฉาย ภัคธิดม เสนอว่าพระราชพงศาวดารทั้งสองฉบับนี้แท้จริงน่าจะเป็นฉบับเดียวกัน (ดูเอกสารทั้งสองนี้ได้จาก Pakathikom, 1988: 58-83 ; Pongsripian, 1996: 173-203 ; in English see Vickery, 1977b: 1-49).

พงศาวดารฉบับไมเคิล วิคเคอรี” จึงอธิบายสาเหตุของสงครามระหว่างอยุธยากับนครธมในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) อยู่โดยนัยว่าเพราะอยุธยาคุกคามบ้านเมืองในเครือข่ายของเขมรพระนครก่อน จึงยากจะหลีกเลี่ยงสงครามกับนครธม นี่เป็นประเด็นสำคัญที่ “พระราชพงศาวดารฉบับไมเคิล วิคเคอรี” ต่างไปจากพระราชพงศาวดารฉบับอื่นๆ กล่าวคือความขัดแย้งและสงครามกับนครธม เป็นผลกระทบจากการขยายอำนาจไปยังที่ราบสูงโคราชของอยุธยา ไม่ใช่ความขัดแย้งที่มีจุดเริ่มต้นระหว่างอยุธยากับนครธมโดยตรง

บวกกับเมื่อไม่นานมานี้มีการพบจารึกใหม่คือ “จารึกขุนศรีไชยราชมณฑลเทพ” ตรงเขตรอยต่อระหว่างลพบุรีกับพิมายที่บ้านนาง อำเภอลำสนธิ จังหวัดลพบุรี กล่าวสอดคล้องกับ “พระราชพงศาวดารฉบับไมเคิล วิคเคอรี” จึงมั่นใจได้ประหนึ่งว่ามีสงครามระหว่างอยุธยากับนครธมเกิดขึ้นจริง แต่อาจถูกประเมินสถานะและสร้างนิยามความหมายให้กับเหตุการณ์ดังกล่าวต่างไปจากเดิมเท่านั้น ขณะที่สงครามกับนครธมในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อุทอง) และคำว่า “ขอมแปรพักตร์” ในพระราชพงศาวดารเพิ่งจะมาปรากฏในพระราชพงศาวดารไทยฉบับชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างเช่น “พระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์ (แก้ว)” ที่ระบุว่า :

“...แล้วให้ขึ้นไปเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระราเมศวรลงมาแต่เมืองลพบุรี ซึ่งกรุงนาครัสว่า ขอมแปรพักตร์จะให้ออกไปกระทำเสีย พระราเมศวรได้ฤกษ์ยกพลห้าพัน ไปถึงกรุงกัมพูชาธิบดีเพลาพลค่ำ พระยาราชบุตรพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีทูลว่าทัพเจ้าซึ่งยกมาเลี้ยล่ายอยู่ยังมิได้พร้อมมูล จะขอออกไปโจมตีทัพ ทัพหน้ายังไม่ทันตั้งค่าย ก็แตกฉานมาปะทะทัพหลวง เสียพระศรีสวัสดิ์แก้วชาวกัมพูชาธิบดี มีข่าวเข้ามาถึงพระนคร มีพระราชโองการให้ขุนตำรวจออกไปอัญเชิญสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ผู้เป็นพระเชษฐาอยู่ ณ เมืองสุพรรณบุรี ครั้นเสด็จเข้ามาถึงพระนครแล้ว พระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ให้อัญเชิญท่านออกไปช่วยหลานท่าน สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า จึงยกทัพรีบออกไปถึงกรุงกัมพูชาธิบดี ได้รับเอาชัยชนะได้ให้กวาดข้าวถ้ำครวชาวกัมพูชาธิบดี เข้าในพระนครเป็นอันมาก” (Fine Arts Department, 1962: 2)

ข้อขัดแย้งระหว่างหลักฐานสองชิ้นข้างต้น (พระราชพงศาวดารสมัยอยุธยา กับสมัยรัตนโกสินทร์) ส่งผลต่อความน่าเชื่อถือเกี่ยวกับสงคราม พ.ศ. 1896 ว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงหรือถูกสร้างขึ้นภายหลังผ่านการเติมข้อความลงในพระราชพงศาวดาร กระทั่งนักประวัติศาสตร์บางท่าน เช่น ไมเคิล วิกเคอรี แสดงความเห็นสรุปไม่เชื่อว่ามีสงครามอยุธยา-นครธม เมื่อ พ.ศ.1896 (Vickery, 1977a: 130-155; Pakathikom, 1988: 43-57) รวมทั้งคำว่า “ขอมแปรพักตร์” ก็จัดเป็นคำที่เติมลงในพระราชพงศาวดารภายหลัง ขณะที่หลักฐานอื่นอย่างเช่น เอกสารตำนานของล้านนา “ชินกาลมาลีปกรณ์” กลับเอ่ยพระนามสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ว่า “พระเจ้ารามาธิบดีกษัตริย์อโยธยประเทศเจ้ามาจากแคว้นกัมพูชา” (Rattanapanyathera, 1958: 102) ยกทัพขึ้นไปยึดเมืองชัยนาท (พิษณุโลก) จากแคว้นสุโขทัย แล้วให้ “วัดติเตชอำมาตย์” ผู้ครองแคว้นสุพรรณภูมิ (ซึ่งก็คือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ในกาลต่อมา) ขึ้นไปครองเมืองชัยนาท ไม่กล่าวถึงการตีเมืองนครธม นักประวัติศาสตร์เช่น ไมเคิล วิกเคอรี จึงมีความเห็นว่า เมืองที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงส่งเจ้าผู้ครองสุพรรณบุรีไปตีนั้นคือเมืองพิษณุโลก อโยธยาในช่วงเวลานั้นเน้นขยายอำนาจขึ้นไปทางเหนือ ไปคุกคามหัวเมืองฝ่ายเหนือ ไม่ได้ทำสงครามกับเขมรพระนครแต่อย่างใด

เมื่อเป็นดังนั้นการวิเคราะห์สาเหตุของสงครามที่สืบเนื่องตามมาจาก “ขอมแปรพักตร์” สำหรับบริบทของสมัยอยุธยา จึงเป็นเรื่องที่ไม่อาจเป็นไปได้ แต่ต้องเข้าใจความหมายและความสำคัญของคำนี้ จากบริบทของสมัยรัตนโกสินทร์ ผู้ซึ่งมีประสบการณ์ทำสงครามกับกัมพูชาและมีอำนาจต่อการชำระพระราชพงศาวดารสมัยรัตนโกสินทร์ จะโดยบังเอิญหรือจงใจอย่างใดก็ตาม ข้อเท็จจริงก็ปรากฏอยู่ว่า ทั้งสองอยู่ในบุคคลเดียวกัน คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ดังนั้น จึงเกิดการโยงประเด็นว่า การเติมคำว่า “ขอมแปรพักตร์” ลงไปในพระราชพงศาวดาร อาจจะสัมพันธ์กับนโยบายที่ต้องการเทอดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ผู้ซึ่งเสด็จกลับจากกัมพูชามาปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. 2325

ประกอบกับมีข้อพิจารณาจากประเด็นเรื่องเส้นทางคมนาคมทางบกสมัยโบราณ ที่ใช้ในการเดินทางจากอโยธยาไปยังนครธม ซึ่งมีอยู่ 3 เส้นทาง ได้แก่ เส้นทางที่หนึ่ง คือ อโยธยา-ลพบุรี-ลำสนธิ-พิมาย-ด่านขุนทด-โคราชปุระและเมืองเสมา (เมืองโคราชที่อำเภอสูงเนิน)-พะโค (โซคชัย)-นางรอง-ประโคนชัย-พนมรุ้งและเมืองต่ำ-ละหารทราย-ข้ามช่องเขาแผงม้าและเขาจอมพล-ออดาแมชัย-เสียมเรียบ (นครวัด-นครธม) เส้นทางที่สอง คือ อโยธยา-นครนายก-ปากน้ำโยทะกา-บางคาง (ปราจีนบุรี)-ด่านกบเจ (ประจันตคาม)-ด่านหนุมาน (กบินทร์บุรี)-สระแก้วสระขวัญ (ตัวเมืองสระแก้ว)-ด่านพระจารึก (ท่าเกษม)-ทุ่งเขยิก (วัฒนานคร)-ด่านคลองลึก (อรัญประเทศ)-บันเตียเมียนเจย-พระตะบอง-เสียมเรียบ (นครวัด-นครธม) เส้นทางที่สาม คือ อโยธยา-นครนายก-ปากน้ำโยทะกา-บางคล้า-คลองท่าลาด (พนมสารคาม-แปลงยาว)-เมืองพระรถ (พนสนิม)-เมืองศรีโพโล (เขาบางทราย-ชลบุรี)-เมืองพญาเระ (เขาไม้แก้ว)-เมืองเพนียด (จันทบุรี)-พระตะบอง-เสียมเรียบ (นครวัด-นครธม) เป็นต้น

จริงอยู่ว่าเส้นทางที่สอง อาจจะสะดวกและใช้เวลาเดินทางน้อยกว่าเส้นทางที่หนึ่งและที่สาม แต่โดยสภาพทางภูมิศาสตร์การเมืองและความสัมพันธ์ทางอำนาจในภูมิภาคที่บ้านเมืองตามเส้นทางที่หนึ่ง เป็นเครือญาติกับเขมรพระนครมาแต่เดิม ที่เรียกว่า “ราชวงศ์มหิธรปุระ” ครองอำนาจอยู่ที่พิมาย, โคราชปุระ, เมืองเสมา, เมืองพะโค (ที่ปราสาทโซคชัย), เขาพนมรุ้งต่อถึงเขาพระวิหาร ซึ่งเป็นกลุ่มเขมรพื้นเมืองดั้งเดิมที่ไปสร้างเมืองพระนครหลวงของเขมรยังที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร (ตวนเลสาบ) (เมืองเสียมเรียบในปัจจุบัน)

ดังนั้น หากใช้เส้นทางที่สอง โดยไม่ได้สร้างสัมพันธไมตรีหรือปราบปรามบ้านเมืองที่ตั้งอยู่ตามเส้นทางที่หนึ่งแล้ว อโยธยาอาจจะเผชิญกับทัพหนุนที่ยกมาจากบ้านเมืองเหล่านี้ (เหมือนดังที่พม่าสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ยกทัพมาตีอโยธยาจะต้องเดินทัพไปตีเชียงใหม่ สุโขทัย ไส่ลงมา ถึงเข้าตีอโยธยาได้สำเร็จ) ด้วยว่าชนชั้นปกครองของบ้านเมืองแถบดังกล่าวล้วนเป็นเครือญาติกับชนชั้นปกครองเมืองพระนครของกัมพูชา ในการศึกครั้ง พ.ศ. 1974 จึงปรากฏหลักฐาน ได้แก่ “จารึกขุนศรีไชยราชขมกลเทพ” พบที่บ้านฉาง อำเภอลำสนธิ จังหวัดลพบุรี ระบุว่า

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ได้ใช้เส้นทางที่หนึ่งในการเดินทางไปที่นครธมของกัมพูชา (Pakdikam, 2014: 69-71) จึงมีการลงความเห็นไว้ว่า ก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) โยรยาไม่อาจจะสามารถเดินทางไปที่นครธมได้ เพราะบ้านเมืองในแถบที่ราบสูงโคราช ยังมิได้ขึ้นกับโยรยา

แต่ในเมื่อเป็นยุคที่บ้านเมืองในแถบที่ราบสูงโคราช กำลังเผชิญความเสื่อมถอยโรยรา ดังปรากฏหลักฐานทางด้านศิลปกรรมโบราณสถานทางแถบเมืองพิมาย, เมืองเสมา, โคราชปะปุระ, พะโค มีสภาพเสื่อมและร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 อีกทั้งเมื่อพิจารณาประเด็นตรงนี้คู่กับ “พระราชพงศาวดารฉบับไมเคิลวิกเคอรี” จะพบว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ได้ขยายอำนาจจากลพบุรีไปยังพิมายจนถึงพนมรุ้ง (Vickery, 1977b: 1-49 ; Pakathikom, 1988: 43-57) ในช่วงเวลาดังกล่าวหลักฐานจากโบราณสถานในพื้นที่ กลับยืนยันว่าเป็นช่วงเวลาเสื่อมถอยของบ้านเมืองดังกล่าว เป็นช่วงระยะเปลี่ยนผ่านจากวัฒนธรรมเขมรพระนครมาสู่สยามโยรยา

ขณะที่บ้านเมืองในเส้นทางที่สาม เช่น เมืองพระรถ, เมืองศรีพโล, เมืองพญาเร่, เมืองเพนียด พบร่องรอยโบราณสถานร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 19-20 เช่นกัน สาเหตุการร้างไปนั้นนักโบราณคดีวิเคราะห์ว่า น่าจะเพราะสงครามด้วยจากที่มีร่องรอยการทำลายโบราณสถานและศิลปวัตถุ ด้วยฝีมือมนุษย์ในอดีต นอกเหนือจากมีสาเหตุอื่นๆ เช่น โรคระบาด, สภาพการค้าของป่า ฯลฯ เพราะพบชุมชนของผู้พวยพอกไปตั้งอยู่นอกเส้นทางดังกล่าวอย่างกะทันหัน ที่สำคัญเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าไปตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 1927 ได้กวาดต้อนผู้คนลงมาแล้ว ให้ไปตั้งชุมชนอยู่อาศัยที่ท่าหลวง ริมแม่น้ำจันทบุรี (Fine Arts Department, 1964: 7-8) จนเกิดชุมชนเมืองจันทบุรีขึ้นแทนที่เมืองเพนียดในเวลาต่อมา

ข้อมูลตรงนี้ได้จากพระราชพงศาวดารสอดคล้องกับข้อมูลท้องถิ่นและร่องรอยภูมิสถานย่านเก่าของจันทบุรี และสำหรับในที่นี้ นั้นย่อมแสดงว่าสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าจันทบุรีเป็นอย่างไรดี จะมีโอกาสไหนเล่า ที่จะทรงพบเห็นบ้านเมืองแถบนี้ ถ้าไม่ใช่เพราะว่าเคยสนองพระบรมราชโองการพระราชบิดาคือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ยกทัพไปตีเมืองนครธม ส่วนปัญหาว่าเหตุใดเรื่องราวดังกล่าว

ข้างต้น ไม่ปรากฏในหลักฐานสำคัญของท้องถิ่นอย่าง “จารึกเพนียด” ก็แน่ละที่จะไม่ปรากฏในหลักฐานดังกล่าว ก็ “จารึกเพนียด” มีอายุตั้งราวพุทธศตวรรษที่ 8-12 ตกสมัยทวารวดีตอนต้นเลยทีเดียวซ้ำ จะมากล่าวถึงเรื่องในพุทธศตวรรษที่ 19-20 ได้อย่างไร

ข้อความพระราชพงศาวดารในส่วนที่กล่าวถึงสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 เสด็จไปตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ และสมเด็จพระรามาธิบดีขยายอำนาจไปถึงเมืองเชียงใหม่ ก็มีความสอดคล้องกับหลักฐานประเภทตำนานของล้านนา ในแง่ที่ว่าก่อนหน้าที่จะเสด็จขึ้นเหนือไปนั้น “เสด็จมาจากแคว้นกัมโพช” เพียงแต่ผู้บันทึกตำนานอาจสับสนปะปนกันระหว่างสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) กับสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเมืองพะเยาที่เรียกไปตีหัวเมืองเหนือว่า “พระเจ้ารามาริทธิกษัตริย์อโยธยประเทศเจ้ามาจากแคว้นกัมโพช” (Rattanapanyathera, 1958: 102)

ผู้เขียนจึงลงความเห็นไว้ว่า การเดินทางไปที่เมืองนครธมในพุทธศตวรรษที่ 19 ของโยรยา ยังมีความเป็นไปได้ว่า น่าจะใช้เส้นทางที่สามนี้ สอดคล้องกับข้อมูลทางนักประวัติศาสตร์กัมพูชา (ตริงงา) ที่ระบุว่า ในระหว่างที่กองทัพโยรยากำลังล้อมเมืองอยู่เป็นเวลานานถึง 1 ปี 5 เดือนนั้น กษัตริย์กัมพูชาได้เรียกเกณฑ์ทัพหัวเมืองทางไกลมาช่วยรบขับไล่โยรยา แต่โดยเหตุที่ทัพเหล่านั้นขาดความพร้อมเพรียงกัน จึงถูกฝ่ายโยรยาตีแตกพ่ายกลับไปหมด (Truang-nga, 2002: 78) และเพราะความสำคัญของเส้นทางลุ่มแม่น้ำบางปะกงเลียบฝั่งตะวันออกถึงทะเลสาบเขมรในการตีระหว่างโยรยากับกัมพูชาในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 ภายหลังเมื่อกัมพูชาฟื้นคืนอำนาจไม่นาน ก็ยกทัพมากวาดต้อนและทำลายเมืองตามเส้นทางดังกล่าวตั้งแต่เมืองบางคาง (ปราจีนบุรี), บางคล้า (ฉะเชิงเทรา), บ้านนา (นครนายก), บางปลาสร้อย (ชลบุรี), ระยอง ตลอดถึงจันทบุรี แต่ต่อมาสมเด็จพระรามาธิบดีได้ส่งกองทัพออกไปรบกับทัพเขมรจนแตกพ่ายกลับไปหมด แม้จะสูญเสียไพร่พลไปมาก แต่ก็รักษาเมืองเหล่านี้ไว้ได้ (Fine Arts Department, 1964: 8)

จดหมายเหตุโจวต้ากวน (Zhou-Daguan) ก็ได้กล่าวถึงความลึกลับของนครกับพื้นที่ ชาวเขมรนครธมเรียกพี่น้องชาติพันธุ์เดียวกับตนและถือเป็นญาติใกล้ชิด

แต่อยู่ห่างออกไปถึงที่ราบสูงโคราชว่า “เสียม” หรือ “สยาม” (Daguan, 2000: 38) ในขณะที่เขมรที่ราบสูงโคราช กลับยังคงมีความเป็นเขมร ไม่ใช่ชาวเสียมอยู่จนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม แต่ในขณะเดียวกันประวัติศาสตร์ของเมืองพระนคร กลับมีเรื่องราวตำนานว่าด้วยการอพยพลงมาสรางเมืองพระนครของชนบที่ราบสูง (Coedes, 1992: 63-64; Giteau, 2009: 6-8; Mabbett and Chandler, 1996: 39-50) ไม่แปลกที่ความขัดแย้งระหว่างชาวเสียม (สยาม) กับเขมรพระนคร จะทำให้ไม่เกิด ไรท์ นึกเปรียบกับกรณีชาวอังกฤษกับแคว้นนอร์มันดี (Wright, 2001)

สำหรับประเด็นเรื่องการสถาปนากรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893 ยังอาจอธิบายนัยยะทางประวัติศาสตร์ในแบบอื่นๆ ที่นอกเหนือจากแนวทางที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงราชนาภาพ ได้เคยเสนอเอาไว้ เช่น แนวของ โอลิเวอร์ วิลเลียม โวลเตอร์ส (Oliver William Wolters or the famous name that “O. W. Wolters”) ที่เสนอตัวแบบการวิเคราะห้มณฑล (Mandala) มาอธิบายว่า การประกาศตัวเป็นใหญ่ในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของมณฑลอยุธยา (Ayothaya Mandala) ภายใต้การนำของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) นั้น กระทำขึ้นภายในปริณทลของเขมรพระนคร (Angkor Mandala or Khmer Mandala) (Wolters, 1999: 15-17; Chetpatanavanich, 2010: 35-36)

ทั้งนี้แม้เราจะทราบดีว่า ราชสำนักอยุธยาใช้นิยมในชนบทธรรมเนียมประเพณีและภาษาของเขมรพระนคร รวมถึงความเป็นเครือญาติระหว่างราชวงศ์ละโว้-อยุธยาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ซึ่งเคยถูกสร้างความเข้าใจผิดๆ ว่าภายใต้ชื่อ “ราชวงศ์อู่ทอง” สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 คือท้าวอู่ทองในตำนานที่อพยพจากเมืองอู่ทองมาตั้งกรุงศรีอยุธยา แต่เชื่อว่าสิ่งที่แท้จริงของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ มีความเป็นไปได้ที่จะมาจากสายราชวงศ์ละโว้-อยุธยา ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกับชนชั้นปกครองของลพบุรีและเขมรพระนคร (Champapan, 2014: 74-88)

ในดินแดนแถบอุษาคเนย์ การเปลี่ยนย้ายศูนย์กลางอำนาจมักเกิดขึ้นโดยสัมพันธ์กับอำนาจการเมืองของผู้ปกครอง พม่าสมัยพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ ย้ายศูนย์กลางมายึดพะโคของมอญ ตั้งเป็นหงสาวดี เรื่องของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ที่ขึ้นมาจาก

มลายู เข้ายึดครองลพบุรี แล้วไปตีนครวัดจากเขมรพื้นเมือง เวียดนามแผ่อิทธิพลมายึดตอนใต้ที่เคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรจามปามาก่อน พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ลาวหลวงพระบางซึ่งมีเชื้อสายล้านนา เคยครองเมืองเชียงใหม่อยู่มาก่อนที่จะกลับไปหลวงพระบางเมื่อพระราชบิดาสวรรคตกะทันหัน ต่อมาย้ายศูนย์กลางลงมาที่เวียงจันทน์ หรือแม้แต่กรณีที่พิชฌัญญุโลและราชวงศ์สุโขทัยสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ได้ดำเนินนโยบายเขตลพบุรีมาครองอยุธยา ถ้าเพียงเราไม่เอาเส้นพรมแดนของชาติในปัจจุบันไปเป็นมาตรฐาน การเคลื่อนย้ายศูนย์กลางอำนาจในแต่ละช่วงต่างๆ ก็มีลักษณะที่สามารถเปรียบเทียบได้กับประวัติศาสตร์ยุคกลางของที่อื่นๆ ไม่มากนัก

สงครามและความขัดแย้งของอยุธยากับนครธม จากเอกสารประวัติศาสตร์เขมร

ในจำนวนเอกสารพระราชพงศาวดารของเขมร ที่มีอยู่หลายฉบับทั้งในภาษาเขมรและที่มีแปลเป็นภาษาไทย ดูเหมือน “พงศาวดารเขมรฉบับนักก้องค์เอง” จะเป็นหนึ่งในจำนวนฉบับที่มีไม่มากนัก ที่กล่าวถึงสงครามระหว่างอยุธยากับนครธม พ.ศ. 19 และ 20³ พงศาวดารเขมรฉบับนี้รู้จักกันในอีกชื่อว่า “พงศาวดารเมืองละแวก จ.ศ. 1158” ที่มาของต้นฉบับ ตามคำนำของชุดประชุมพงศาวดารเล่ม 12 ของกรมศิลปากรระบุว่า สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (นักพระองค์เอง) นำต้นฉบับ

³ ตามที่มีการรวบรวมพงศาวดารเขมรมาพิมพ์ไว้ในชุดประชุมพงศาวดาร พบว่า มีพงศาวดารเขมรที่แปลเป็นภาษาไทยจนเป็นที่ยอมรับในไทยด้วยนั้น มีอยู่ด้วยกัน อาทิ “เรื่องพระเจ้าบรมพูนสุริยวงศ์ประชุมพงศาวดาร” (Fine arts department, 2006: 1-34), “พงศาวดารเมืองละแวก จ.ศ. 1170” (Fine arts department, 2006: 61-122), “พงศาวดารเขมร จ.ศ. 1217” (Fine arts department, 2006: 123-226), “ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาฉบับพระองค์นพรัตน์” (Fine arts department, 2006: 227-496), “พงศาวดารเขมรอย่างย่อ” (Fine arts department, 2006: 497-508), “พงศาวดารเขมรฉบับปลีก” (Fine arts department, 2006: 509-540) นอกจากนี้ยังมีฉบับแปลโดยนักวิชาการนอกกรมศิลปากร อาทิ “พระราชพงศาวดารเขมรฉบับนายทองสืบ สุระมาร์ค (Supamark, 1985), “ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาฉบับพันธุริทหลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์)” (Thanarat, 2007), “พระราชพงศาวดารเขมรฉบับปะแดงมหาบุญเรือง คัชมาย์” (Kachamar, 2003) เป็นต้น ดูรายละเอียดความสำคัญของพระราชพงศาวดารฉบับดังกล่าวนี้ที่มีต่อการศึกษาศาสตร์กัมพูชาใน Buakamsri (2005).

ภาษาเขมร มาถวายแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เมื่อ พ.ศ. 2339 จากนั้นทรงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงพจนานพิจิตร, ขุนสารประเสริฐ, ขุนมหาสิทธิ, นายชำนาญหาร แปลออกมาเป็นภาษาไทย เก็บไว้ ณ หอหลวง นับเป็นพงศาวดารเขมรฉบับเก่าสุดเท่าที่มีอยู่ (Fine Arts Department, 2006: 35) กล่าวถึงเหตุการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับนครธม เอาไว้ดังนี้

“ศักราช 1268 จ.ศ. 708 สมเด็จพระมหานิการเสวยราชสมบัติพระนครศรีโสธรราชธานี ทรงพระราชศรัทธาท่านบำรุงพระศาสนา ขณะนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีผู้เป็นพระราชบุตร สมเด็จพระมหาจักรพรรดิตราริราชได้เสวยราชสมบัติกรุงพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีมีพระราชโองการตรัสให้เจ้าไ้เสวตา จำทูลพระราชสารเพนทางพระราชไมตรี มายังกรุงกัมพูชาธิบดี สมเด็จพระมหานิการมิไ้พระไท ให้จับเจ้าไ้เสวตาฆ่าเสีย” (Fine Arts Department, 2006: 47)

การประหารทูตที่เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เช่น “เจ้าไ้เสวตา”⁴ แน่นนอนถือเป็นการหมิ่นพระเกียรติ แต่เหตุใดสมเด็จพระมหานิการจึง “มิไ้พระไท” การกล่าวถึงสมเด็จพระมหานิการกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตราริราชในลักษณะควบคู่กันดังในพงศาวดารข้างต้น ส่อนัยยะว่าทั้งสองพระองค์ คงเป็นพระญาติวงศ์ซึ่งมีสิทธิในราชสมบัติเมืองพระนครหลวงของกัมพูชาทั้งสองพระองค์ ความขัดแย้งในเรื่องผู้ครองราชบัลลังก์ ก็อธิบายเรื่องการประหารทูตนั้นได้ ถึงแม้ว่าไม่นานหลังจากนั้นสมเด็จพระมหานิการจะสิ้นพระชนม์ไป แต่ก็ยังหาได้เกิดสงคราม

⁴ “เจ้าไ้เสวตา” คำนี้แปลตรงตัว สำหรับจะเป็นชื่อคน พระราชพงศาวดารไทยเรียกพระราชโอรสที่สิ้นพระชนม์ เพราะโรคห่าระบาดถูกฝังพระศพอยู่ที่วัดป่าแก้ว ว่า “เจ้าแก้วเจ้าไท” ไม่ใช่ชื่อเฉพาะบุคคลเช่นกัน ขณะเดียวกันจนป่านนี้ผู้เขียนก็ยังหาไม่พบว่ามีความหมายตรงไหนที่ระบุว่าสมเด็จพระรามาธิบดีผู้ครองเมืองลพบุรีนั้นเป็นพระราชโอรสองค์โตของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 เมื่อเทียบกับเมืองพระนครของเขมรมีสถานะความสำคัญกว่าลพบุรี การที่ “เจ้าไ้เสวตา” ได้รับมอบหมายจากสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ให้ไปเมืองพระนคร ย่อมสะท้อนถึงสถานะความเป็นบุคคลสำคัญของ “เจ้าไ้เสวตา” น้อยโดยนัย และคำนี้ก็ชวนให้นึกถึงคำโบราณที่ว่า “บุตรในอุทร” (ลูกในไส้) “เสวตา” ใน “เจ้าไ้เสวตา” นี้อาจหมายถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 นั้นเอง เมื่อเป็นดังนั้นก็สมเหตุสมผลที่จะถูกประหารโดยสมเด็จพระมหานิการ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ก็ทรงพิโรธมาก จนเป็นชนวนเหตุของสงครามใหญ่ระหว่างอยุธยากับเมืองพระนครธม

ทันทีที่ไม่ สิทธิในราชบัลลังก์ที่มาจากลำดับสายพระโลหิต ถึงจุดหนึ่งคงก่อปัญหาความวุ่นวายให้เกิดความระส่ำระสายได้พอสมควร เมื่อในหมู่ชนชั้นนำต่างก็มีผู้สืบสายพระโลหิตที่มีสิทธิชอบธรรมมากกว่าหนึ่งองค์ในเวลาเดียวกัน ในแง่หนึ่งการตัดสินกันด้วยกำลังจึงเป็นคำตอบของการเปลี่ยนผ่านและได้รับอนุญาตโดยสังคมวัฒนธรรมไปโดยปริยาย

เหตุที่ไม่เกิดสงครามทันทีนั้น เมื่อเชื่อมโยงกับหลักฐานไทย จะพบว่าน่าจะยังอยู่ในช่วงที่อยุธยาแผ่ขยายอิทธิพลโรคห่าระบาด ตาม “พงศาวดารเมืองลพบุรี” ต้องรอเวลาอีกกว่า 2 รัชกาลต่อมา สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงได้ส่งกองทัพไปตีเมืองพระนครธม ซึ่งตรงกับที่ “พระราชพงศาวดารฉบับวัน วสิท พ.ศ. 2182” กล่าวเอาไว้ว่า เป็นเวลานานถึงราว 10 ปี กว่าที่จะยกทัพไปตีเขมร ซึ่งต่างจากข้อมูลของพระราชพงศาวดารไทยที่ระบุว่ายกไปตี 3 ปีหลังจากสถาปนากรุง พ.ศ. 1893 ระยะเวลาที่ห่างกันนับกว่า 10 ปี และยังเป็นคนละรัชกาลกัน สะท้อนว่าความขัดแย้งได้พัฒนาจากระหว่างสมเด็จพระมหานิการกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ไปเป็นความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรอยุธยา กับกัมพูชาไปแล้ว นอกจากนี้ยังมีข้อต่างจากพระราชพงศาวดารไทย ตรงที่ “พงศาวดารเมืองลพบุรี” ระบุว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงเป็นผู้นำทัพมาเอง มิได้บัญชาให้สมเด็จพระรามเสวยราชยกทัพเมืองลพบุรีไป และให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พจว) ยกทัพไปจากเมืองสุพรรณบุรี

“ฝ่ายสมเด็จพระรามาธิบดีพระนครศรีอยุธยา กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระดำปองพิพผู้เป็นพระราชบุตร ยกทัพมาล้อมเมืองพระนครหลวง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ให้รบด้านทานเปนสามารถกำหนดปีหนึ่ง ก็ยังมีได้เมือง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชโอรสสวรรคต พระอนุชาเสวยราชได้ 3 เดือนสวรรคต นักพระลำพังได้เสวยราชสมบัติ ให้รบพุ่งป้องกันพระนครไว้ได้เดือนหนึ่ง นักพระลำพังสวรรคตในปริภา สมเด็จพระรามาธิบดีก็ได้พระนครหลวง ดำรัสให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชบุตรผู้ใหญ่ อยู่ครองพระนครหลวง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระอนุชาอยู่ช่วยราชการ จึงให้กวาดครัวอพยพได้ 9 หมื่น แล้วยกกลับเข้าไปกรุงศรีอยุธยา” (Fine Arts Department, 2006: 50)

เนื้อความในส่วนที่กล่าวถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ทรงโปรดให้พระราชโอรส 3 พระองค์ อยู่ครองเมืองนครธมนั้น หากว่าสลับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) เป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) เนื้อความจะพ้องกับ “พระราชพงศาวดารฉบับไมเคิล วิกเคอรี” ขึ้นมาทันที ซึ่งนั่นเท่ากับสะท้อนแง่มุมบริบทยุคสมัยของผู้แต่ง ที่นำเอาเหตุการณ์สงครามในพุทธศตวรรษที่ 20 ไปเป็นมาตรฐานการมองต่อสงครามที่เกิดในพุทธศตวรรษที่ 19 และอาจถึงขั้นสืบสนว่าสงครามในพุทธศตวรรษที่ 19 กับพุทธศตวรรษที่ 20 นั้นเป็นสงครามเดียวกัน แต่ผลของสงครามก็ไม่ได้ทำให้นครธมต้องถึงกับพินาศย่อยยับไปเหมือนอย่างที่นักประวัติศาสตร์ไทยกับเขมร ต่างมีความเห็นร่วมกันสำหรับประเด็นปัญหาดังนี้

น่าสังเกตด้วยว่า พงศาวดารเขมรฉบับที่มีแปลเป็นภาษาไทยและรวบรวมมาตีพิมพ์อยู่ในชุดประชุมพงศาวดารของกรมศิลปากรนั้น นอกจาก “พงศาวดารเมืองละแวก จ.ศ. 1158” ที่เหลือเป็นฉบับที่ไม่ได้มีการกล่าวถึงสงครามระหว่างอยุธยากับนครธม ความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดระหว่างเขมรกับสยามในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ คงมีส่วนทำให้ทั้งฝ่ายกัมพูชาและสยาม ไม่ต้องการจะ “ฟื้นฝอยหาตะเข็บ” มาเป็นชนวนเหตุความขัดแย้งในช่วงเวลาดังกล่าว แต่เมื่อใดก็ตามที่ความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เลวร้ายลง ประวัติศาสตร์ก็มักจะเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของตนตามมา

เมื่อไม่กี่ปีมานี้ กลุ่มองค์กรวิชาการที่ชื่อ “อาศรมภูมิปัญญา” ในสังกัดหน่วยงานของสถาบันราชภัฏสุรินทร์ ได้ตีพิมพ์ “พระราชพงศาวดารเขมร” ฉบับแปลมาจาก “เอกสารมหาบุรุษเขมร” เอกสารฉบับดังกล่าว (Kachamar, 2003) ถือเป็นกรณียกเว้น เพราะเล่าเรื่องสงครามทั้งสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) และสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (พญ้าว) ไว้อย่างละเอียด แต่น่าเสียดายที่เป็นฉบับมีเนื้อความซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพระราชพงศาวดารไทยฉบับชำระสมัยต้นรัตนโกสินทร์และแนวคิดชาตินิยมปลอมปนอยู่ค่อนข้างมาก อาจมีคุณค่าในด้านอื่น แต่ไม่ใช่สำหรับการประเมินสถานะและผลของสงครามในพุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นต้น ด้วยวิธีการหวนกลับไปทบทวนหลักฐานเก่าๆ ก็อาจได้มาซึ่งภาพความทรงจำใหม่ๆ อยู่เสมอ

สรุปและส่งท้าย : สงครามจบ (แต่) ประวัติศาสตร์ไม่จบ

พุทธศตวรรษที่ 19-20 เป็นช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านในความทรงจำของคนในยุคสมัยในเวลาต่อมา ปรากฏตามเอกสารพระราชพงศาวดารดังที่วิเคราะห์ไว้ข้างต้น เปลี่ยนผ่านจากสังคมวัฒนธรรมและการเมืองการปกครองแบบพุทธมหายานและพราหมณ์มาเป็นพุทธเถรวาท และเปลี่ยนผ่านศูนย์กลางอารยธรรมแบบเขมรจากนครธมมาสู่อยุธยา แต่แม้ว่าชนชั้นนอโยธยาจะพยายามอย่างมากที่จะตั้งตนเป็นศูนย์กลางใหม่ของภูมิภาค แทนที่เขมรพระนคร ก็กล่าวได้ว่าอโยธยามีได้สามารถแทนที่จักรวรรดิเขมรพระนคร และในระยะเริ่มต้นอโยธยายังคงตั้งตนขึ้นภายในปริมณฑลของเขมรพระนคร ผลของความพ่ายแพ้ต่ออโยธยาของเขมรพระนคร จะมีขอบเขตมากน้อยเพียงใด ยังไม่อาจประเมินได้รอบด้านนัก เนื่องจากข้อจำกัดของหลักฐาน

แต่อย่างไรก็ตาม เราก็คงทราบได้แน่ชัดว่า ความพ่ายแพ้ในสงครามต่ออโยธยามีได้มีผลทำให้เมืองนครธมที่สร้างมาแต่ครั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต้องพบบจุดจบลง ในทันทีแต่อย่างใด สาเหตุปัจจัยที่เขมรย้ายศูนย์กลางอำนาจลงมาทางตอนใต้ ยังมีความเป็นไปได้ที่จะมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการค้ากับจีนที่ขยายตัวมากขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ขณะที่ในสงครามและความขัดแย้งของช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 แนวคิดเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์แบบจักรวาทิน (Cakravartin) ตามแบบฉบับของพุทธเถรวาท ได้เริ่มมีอิทธิพลทั้งต่ออโยธยาและเขมรพระนคร จึงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่กษัตริย์ที่ได้ชัยชนะ จะต้องบำรุงบ้านเมืองที่แพ้ไว้เป็นเมืองบริวาร คอยส่งบรรณาการมาถวายเป็นเกียรติยศ (Chutinnataranond, 1990)

จากข้อมูลหลักฐานต่างๆ ดังที่กล่าวไว้แล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ก็ได้ปฏิบัติตามธรรมเนียมดังกล่าว คือ ให้พระราชโอรสอยู่ครองเมือง คอยจัดส่งบรรณาการ สภาเมืองพระนคร ทั้งโบราณสถาน ปราสาทราชวัง ศาสนสถานต่างๆ ในเมือง ก็ได้ถูกทำลายจากสงครามกับอโยธยา เพราะตามหลักฐานอโยธยาทำสงครามโดยวิธีล้อมเมืองไว้เป็นเวลานาน เพื่อให้อีกฝ่ายยอมเปิดการ

เจรจา (ก่อนที่อีกหนึ่งศตวรรษต่อมา กองทัพพม่าของพระเจ้าบุเรงนอง จะใช้ยุทธวิธีเดียวกันนี้พิชิตกรุงอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2112) การทิ้งเมืองพระนครเป็นการตัดสินใจของชนชั้นนำเขมร ที่เล็งเห็น “ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ” จากการย้ายลงได้มากกว่าจะมีสาเหตุมาจากการถูกขับไล่แต่อย่างใด

สงครามกับนครธมในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ปรากฏตามหลักฐานชั้นต้นน้อยมาก เมื่อเทียบกับเรื่องอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไม่ปรากฏอยู่ใน “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ” และ “พระราชพงศาวดารฉบับไมเคิล วิกเคอรี” ทำให้นักวิชาการตะวันตกที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับเขมรพระนคร ไม่เชื่อว่าจะมีเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจริง ประกอบกับบ้านเมืองในที่ราบสูงโคราช ในพุทธศตวรรษที่ 19 นั้นยังมีได้ขึ้นกับอยุธยาและลพบุรี แต่หากพิจารณาว่ายังมีอีกเส้นทางหนึ่งที่ใช้เดินทางไปยังเมืองนครธมได้ และมีหลักฐานถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันกับกษัตริย์องค์ที่เป็นผู้นำ เส้นทางดังกล่าวก็ได้แก่ เส้นทางจันทบุรี-พระตะบอง การเดินทางไปที่เขมรพระนคร ก็จึงยังมีความเป็นไปได้อยู่ในขณะนี้ จนกว่าจะมีหลักฐานอย่างอื่นปรากฏมาให้ต้องทบทวนใหม่

อีกทั้งหากพิจารณาควบคู่บันทึกของ วัน วลิท (Jeremias van Vliet) ก็จะพบความสอดคล้องต้องกัน แน่นอวล่าพังเพียง “พระราชพงศาวดารวัน วลิท” (Vliet, 2005) ยังไม่สร้างความน่าเชื่อถือได้ หากแต่ยังมี “พงศาวดารเมืองละแวก จ.ศ. 1158” ซึ่งเป็นฉบับเก่า ที่กล่าวสอดคล้องกันทั้งในด้านเนื้อหาเรื่องราวและศักราช ในส่วนนี้ “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ” อาจให้ศักราชต่อเรื่องอื่นได้แม่นยำก็จริงอยู่ แต่เนื่องจากเป็นพระราชพงศาวดารที่จดเรื่องตามจดหมายเหตุโหร (ต้นฉบับเดิมก็เป็นจดหมายเหตุโหร แต่มาเรียกภายหลังเป็นพระราชพงศาวดารเสียด้วยซ้ำ) ซึ่งก็เป็นธรรมเนียมอยู่เองที่ผู้มีตำแหน่งเป็นที่ “พระโหราธิบดี” ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ท่านนั้น จะจดเฉพาะปีไหน ใคร ทำอะไร ที่ไหน ไม่มีรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างๆ อีกทั้งในการจดยังเป็นไปได้ที่จะมีเหตุการณ์หลายอย่างที่ผู้จดเห็นว่าไม่มีความสำคัญหรือเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะจะอยู่ในเอกสารบันทึกของราชสำนัก ก็จะไม่จดไว้

สำหรับผู้ที่จะศึกษาและผลิตงานทางด้านประวัติศาสตร์อยุธยา ด้านแรกสำคัญเลยก็คือความสามารถในการค้นหาและตรวจสอบหลักฐานที่มากกว่า “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ” รวมถึงหลักฐานฝ่ายไทยอื่นๆ นี่แหละ การเข้าถึงหลักฐานจากฝ่ายที่สอง สาม สี่ ฯลฯ ทั้งที่มีอยู่ในภาษาไทยและภาษาเพื่อนบ้าน ถือเป็นวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ที่จะช่วยให้ผู้ศึกษาได้ข้ามพ้นอคติทางชาตินิยมในปัจจุบันได้อีกด้วย

นอกจากนี้ยังน่าเชื่อว่า สำหรับแหม่มของชนชั้นนำอยุธยา-อยุธยา สงครามกับเขมรพระนครสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นเรื่องไม่เชิดชูพระเกียรติไปเสียแล้ว เพราะเป็นศึกที่อยุธยาต้องทุ่มทรัพยากรตั้งมากมาย แต่กลับต้องพบความล้มเหลว เมืองพระนครธมที่สร้างจากศิลาแลงอย่างดีมีปราการแข็งแรงสูงใหญ่ ตั้งอยู่ในที่ชัยภูมิเป็นต่อข้าศึกทั่วทุกแห่งที่ยกมา ฝ่ายอยุธยาต้องเดินทางไกลไปปราบหัวเมืองบริวาร ซึ่งเป็นเมืองท่าทางตอนใต้ เมื่อวกขึ้นไปถึงนครธม ก็ยังตีหักเอาด้วยกำลังไม่ได้ จึงใช้วิธีล้อมเมืองไว้ให้อีกฝ่ายยอมแพ้และเปิดการเจรจา แต่ระหว่างปิดล้อมอยู่นั้น ก็ยังต้องเผชิญกับทัพกระหนาบที่มาจากที่ราบสูงโคราชอีก

สาเหตุที่สมเด็จพระรามาธิบดีไม่สำเร็จในคราวแรก ต้องขอกำลังจากอยุธยา และอยุธยาก็ต้องขอกำลังจากสุพรรณบุรีไปช่วยอีก น่าจะเป็นเรื่องกำลังไพร่พลที่มีไม่เพียงพอต่อการปิดล้อมเมืองขนาดใหญ่โต คูเมืองกว้างประดุจแม่น้ำล้อมสี่ทิศ กำแพงศิลาสูงใหญ่ มีพระพักตร์โพธิสัตว์แยมพระสรวลและพระเนตรมองต่ำแลดูสูงส่งและน่าเกรงขาม โดยเฉพาะสำหรับยุคที่ยังไม่มีเทคโนโลยีทำลายกำแพงเมืองอย่างปืนใหญ่แบบตะวันตก อีกทั้งยังต้องรับศึกที่จะยกมาช่วยนครธมในคราวเดียวกันนั้นด้วย ยากที่สมเด็จพระรามาธิบดีและไพร่พลชาวเมืองลพบุรี จะรบต้านทานและตั้งมั่นอยู่ได้เวลานั้น

แต่ครั้งพอได้รับชัยชนะและเดินทางกลับบ้านเมืองของตน ไม่นานหลังจากนั้น ภายใต้การนำของเชื้อวงศ์จากทางภาคเหนือและตะวันออก เขมรพระนครก็กลับเป็นขบถแข็งเมืองขึ้นอีก ซึ่งสะท้อนว่าอยุธยามีได้มีกำลังและทรัพยากรมากพอที่จะควบคุมเมืองพระนครและอาณาจักรกัมพูชาได้ทั้งหมด หนาข้าไม่นานเมื่อกลับคืนสู่บ้านเมืองของตน ราชวงศ์ละโว้-อยุธยาาก็กลับอ่อนกำลัง จนถูกแย่งชิงอำนาจ

ที่อยุธยา จนอยุธยาคงเป็นของราชวงศ์สุพรรณภูมิที่เคยยกทัพไปช่วยในศึกดังกล่าว สงครามครั้งพุทธศตวรรษที่ 19 จึงเหมือนเป็นความล้มเหลวของอยุธยา หลัง 1893 ในการขยายอำนาจเข้าไปในที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร ต้องมาทำศึกอีกครั้งในอีกศตวรรษต่อมา ระยะเวลาที่ห่างกันนับ 78 ปี ระหว่างสงครามทั้งสองครั้ง หลังเขมรเป็นอิสระ เป็นสิ่งยืนยันอยู่โดยนัยของความล้มเหลวในศึกแรก แต่ไม่ได้หมายความว่าศึกหนที่สอง อยุธยาจะปราบเขมรได้ราบคาบแต่อย่างใด

ทั้งนี้ระยะเวลาที่ยาวนานกว่า 160 ปีของการครองอยุธยาโดยราชวงศ์สุพรรณภูมินั้น ก็นานเกินพอที่จะลบเลือนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของสมัยราชวงศ์ละโว้-อยุธยา ไปจากบันทึกของราชสำนักอยุธยา ราชวงศ์สุโขทัยที่เข้ามาครองอำนาจที่อยุธยาหลัง พ.ศ. 2112 ก็ได้สนใจจะรื้อฟื้นเรื่องของราชวงศ์เก่าก่อนหน้าแต่อย่างใด จึงไม่น่าแปลกใจที่ตกถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ยุคของผู้แต่งพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ เรื่องสงครามกับอยุธยากับนครเมื่อพุทธศตวรรษที่ 19 ก็จึงถึงกาลอันตรธานหายไป เหลือเพียงเหตุการณ์สงครามในพุทธศตวรรษที่ 20 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)

เหตุการณ์สงครามตามที่ปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่าตัวเหตุการณ์นั้นได้สิ้นสุดไปแล้ว แต่เมื่อมีการเขียนบอกเล่าในรูปประวัติศาสตร์นิพนธ์ก็เหมือนสงครามนั้นจะเริ่มขึ้นใหม่อีก การรับรู้เรื่องสงครามกับเพื่อนบ้าน สาเหตุความล้มเหลวของอาณาจักรโบราณ ส่งผลต่อความทรงจำในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านและการจัดระบบความสัมพันธ์ที่มีกับภายนอก มุมมองต่อวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์และความเป็นอื่น ในด้านหนึ่งการรับรู้ความจริง และยอมรับในความจริงอันนั้นได้ ย่อมทำให้คนก้าวเดินได้ต่อ การกีดกันช่วงเวลาเรื่องราวอย่างใดออกไปตัดออกจากหน้าประวัติศาสตร์ ย่อมไม่ใช่วิธีการและแนวทางที่เหมาะสม เพราะนั่นเท่ากับเรายังข้ามไม่พ้นการเขียนประวัติศาสตร์แบบพระราชพงศาวดาร

โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐชาติที่เกิดขึ้นใหม่ภายหลังเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ได้ผ่านพ้นไปนาน ได้หวนกลับไปใช้ประวัติศาสตร์ของยุคโบราณที่หลักฐานต่างๆ มีช่องว่างอยู่มากแก่การเติมเรื่อง เพิ่มตัวละคร จาก เหตุการณ์ หรืออย่างการให้ความหมายใหม่ลงไปเป็นเหตุผลแก่อดีต (เช่น “ขอมแปรพักตร์” เป็นต้น) มาสร้าง

ความชอบธรรมแก่ชนชั้นนำที่ขึ้นสู่อำนาจในรัฐชาติใหม่นั้น อดีตจึงไม่ได้เป็นอดีตในแง่เรื่องราวที่ผ่านพ้นไปแล้ว หากแต่ยังคงมีปฏิบัติการอยู่ต่อไปในสมัยของรัฐชาติ ทั้งที่อยุธยากับนครต่างก็ไม่ใช่ชนครหลวงของประเทศไทยและกัมพูชามานานแล้ว การทำให้อดีตกลายเป็นอดีตไปจริงๆ อดีตที่ไม่มีสภาพความต่อเนื่องมาถึงสังคมยุคปัจจุบัน จึงเป็นภารกิจเบื้องต้นของนักประวัติศาสตร์ เมื่อเข้าไปศึกษาประวัติศาสตร์ของยุคก่อนสมัยใหม่

References

- Buakamsri, Thibodi. (2005). *Kanmuang Khong Kwamsongcham: Thee Thang Khong Somdej Pra Naraiongeng (1769-1796)*. (In Thai) [A politics of remembrance: the position of S.M. Ang Eng (1769-1796)]. *Journal of Mekong Societies*. 1 (2), 123-150.
- Champapan, Kampol. (2009). *Kanmuang khong adit nai praratchapithi pathomkam, B.E. 2127*. (In Thai) [The politics of the past in Praratchapithi Pathomkam, A.D.1584]. *Muang Boran Journal*. 35 (3), 46-61.
- _____. (2014). *Kampoj: Lawo-Ayothaya nai thasana choaw Lanna*. (In Thai) [Kampoj: Lavo-Ayothaya in the view of Lanna]. *Journal of Human Sciences*. 15 (2), 74-88.
- Chandler, David. (2003). *Prawatsat Kampuchea*. (In Thai) [A history of Cambodia]. Translated by Panngam Nguathammasarn and etal. Bangkok: The Social and Human Sciences Textbooks Project.
- Cha-uam, Paipeng and Im, Som. (2003). *Prawatsat kampuchea : babrian khong Kmers ti kiew kub Thai*. (In Thai) [The History of Cambodia : the textbooks of Kmers as the relation to Thai]. Translated by Santi Pakdikam, Bangkok: Matichon Books.
- Chetpatanavanich, Kriangsak. (2010). *Prawatisat asia thawanokchiangthai yuk boran jak moommong khong asia thawanokchiangthai*. (In Thai) [The History of the Ancient Southeast Asia from the views of Southeast Asia]. Chiang Mai province : Program in History, Human Sciences Faculty of Chiang Mai University.
- Chutinattaranond, Sunait. (1990). *Cakravartin: the ideology of traditional warfare in Siam and Burma, 1548-1605*. Ph.D. Dissertation (History), Ithaca, New York: Cornell University.
- Coedes, George. (1992). *Muang pranakorn nakornwat nakornthom*. (In Thai) [The Angkor Wat and Angkor Thom]. Translated by Panee Wongtes, Bangkok: Arts and Culture.

- Daguan, Zhou. (2000). *Bantuk wa duay khanopthamniam prapeni khong Jenla*. (In Thai) [The diary about the culture of Jenla]. Translated by Chalerm Yongboonkerd, Bangkok : Matichon Books.
- Fine Arts Department. (1961). *Prarajongsawadan krung si Ayutthaya (chabab Laung prasert and Poramanuchit) lae pongsawadan nia chabab Pra Wichianpreecha lem 1*. (In Thai) [The royal chronicles of Ayutthaya version Laung Prasert and Poramanuchit and the north chronicle version Pra Wichianpreecha volumes 1]. Bangkok: Guru Spa Printed.
- _____. (1962). *Prarajongsawadan chabab Pra Ponarat*. (In Thai) [The royal chronicle of Ayutthaya version Pra Ponarat]. Bangkok: Klangwittaya.
- _____. (1964). *Prarajongsawadan krung si Ayutthaya chabab Panjanthanumas lae prarajongsawadan krung si Ayutthaya chabab Prajakapatipong*. (In Thai) [The royal chronicle of Ayutthaya version Panjanthanumas and version Prajakapatipong]. Bangkok : Klangwittaya.
- _____. (2006). *Prachumponsawadan chabab kanjanapisek lem 12*. (In Thai) [The selection of the chronicles version Kanjanapisek volumes 12]. Bangkok: The Literature and History in The Fine Arts Department.
- Giteau, Madeleine. (2009). *Prawat muang pranakorn khong Khom*. (In Thai) [The History of Angkor of Cambodia]. Translated by Supataradit Ditsakul, Bangkok : Matichon Books.
- Kachamar, Boonruang. (2003). *Prarajongsawadan Kmers (chabab copies from kampi bailan*. (In Thai) [The royal chronicles of Kmers version copies from scripture leaves]. Surin province : Ratchabhat Surin University.
- Kasetsiri, Charnvit. (2003). *Ayutthaya : prawattisat lae kanmuang*. (In Thai) [Ayutthaya : the history and politics]. Bangkok : The Social and Human Sciences Textbooks Project.
- Mabbett, Ian and Chandler, David. (1996). *The Khmers*. Cambridge : Backwell Publishers.
- Osborne, Milton. (2001). *Asia Thawanok Chiangthai : Sangkhep prawattisat*. (In Thai) [Southeast Asia : An introductory history]. Translated by Matthana Kesakamol and etc. Chiangmai : Silkworm Books.
- Pakathikom, Chanchay. (Ed). (1988). *Khomoon prawattisat nai rob thosawat (1977-1988)*. (In Thai) [The information of History in the decenary, 1977-1988]. Bangkok : The royal history society.
- _____. (Ed, Trans). (1989). *Krung si Ayutthaya nai lakthan Spain*. (In Thai) [Ayutthaya in the Spainsh evidance]. Bangkok : The royal history society.

- Pakdikam, Santi. (2013). *Kmers samai lang pranakorn*. (In Thai) [The Kmers in the post Angkor period]. Bangkok : Matichonbooks.
- _____. (2014). *Yudthamaka : Sentang derntap Thai-Kmers*. (In Thai) [The war roads : the roads of the wars between Thai and Kmers]. Bangkok : Matichonbooks.
- Pongsripien, Winai. (Ed). (1996). *Kwam yok khong prawatsat*. (In Thai) [The irony of history]. Bangkok : The Editor of Thai History Committee and The Secretariat of the Cabinet.
- Pumisak, Jit. (2004). *Sangkom Thai lummanam chao praya kon samai si Ayutthaya*. (In Thai) [The Thai society in the Lummanam Chao Praya before Ayutthaya period]. Bangkok : Phadiewkan.
- Rattanapanyathara. (1958). *Chinnakan Malee Pakorn*. (In Thai) [Era of the victory of Lord Buddha]. Translated by Sang Monwithoon. Bangkok : Siwaporn.
- Supamark, Thongsuab. (1985). *Prarajongsawadan Kmers*. (In Thai) [The royal chronicle of Kmers]. Bangkok : Guru Spa Printed.
- Thanarat, Thongdee. (2007). *Rajongsawadan krung Kampucha chabab pantree luang Raungdet Anan*. (In Thai) [The royal chronicle of Cambodia version Ruangdet Anan]. Nonthaburi province : Sripanya Books.
- Truang-nga. (2002). *Nakorn Wat lae kwaum lomsalay khong muang pranakorn*. (In Thai) [The Angkor Wat and the collapsed of the Angkor]. *Nakorn wat : thasana Kmers*. (In Thai) [The Angkor: the views of Kmers]. Bangkok: Matichon Books.
- Vickery, Michael. (1977a). The composition and transmission of the Ayudhya and Cambodian chronicles,”. In Reid, Anthony and Marr, David. [Eds.]. *Perception of the past in Southeast Asia*. Singapore : Heineman Education Books Ltd.
- _____. (1977b). The 2/k 125 fragment, a lost chronicle of Ayutthaya. *The Journal of the Siam Society*. 65(1), 1-84.
- Vliet, Jeremias van. (2005). *Praratongsawadan krung si Ayutthaya version of Van Vliet, B.E. 2182*. (In Thai) [The chronicles of Ayutthaya version Van Vliet, A.D.1639]. Bangkok : Matichonbooks.
- Wolters, Oliver W. (1999). History, culture, and region in southeast asian perspectives Ithaca, New York: Southeast Asia Program Publications, Southeast Asia Program, Cornell University.
- Wright, Micheal. (2001). *Pra chao utong ma jak nai lae muang pranakorn tham mai juang pang?*. (In Thai) [Where Pra Chao Utong came from and why Angkor city of Cambodia collapsed?]. *Farang klang Siam* (In Thai) [The European crazied Siam]. Bangkok: Matichon Books.

